

F046430 „VÁROS ÉS REPREZENTÁCIÓ” KUTATÁSI PROJEKT (2004-2007) SZAKMAI BESZÁMOLÓ

A 2004-ben induló kutatás középpontjában annak vizsgálata állt, hogy miképpen fonódik egybe egy város fizikai valósága kulturális képekkel, képzetekkel, történetekkel és társadalmi imaginációkkal. Azt vizsgáltuk meg, hogyan jelennek meg a városi terek irodalmi szövegekben, élettörténetekben, emlékezési rítusokban, a térhasználatban, különböző performance-okban. Elemeztük a térhasználat, azaz a terek kulturális jelentéssel telítésének folyamatait. Vizsgáltuk, hogy milyen tereket, miért és kik választanak ki, hogyan nyernek, vagy veszítenek el jelentéstartalmakat a földrajzi tér egyes elemei. Milyen térhasználati módok léteznek, ezek milyen összefüggéseket mutatnak konkrét történeti, társadalmi időszakokkal, a kollektív, vagy a személyes emlékezet síkjával, az egyéni, vagy a közösségi identitás gyakorlataival.

Célkitűzésünk kettős volt. Egyrészt azoknak az általános szimbolikus mechanizmusoknak és reprezentációs stratégiáknak a megmutatására törekedtünk, amelyek révén egy adott földrajzi térből belakott, bejárt, használt, leírt, eljátszott, emlékezett, azaz kulturálisan létrehozott tér, város lesz. Másrészt azt térképeztük föl, hogy milyen az a konkrét kulturális kontextus, melyek azok a sajátos tartalmak, képek és mítoszok, társadalmi és szimbolikus gyakorlatok, amelyek a szimbolikus értelemben vett *Pécs*et megalkotják. Tehát egyszerre gondolkodtunk egy várossal és a várossal. Ez a kettős perspektíva az egyes projekteken belül, de azok egymásraépülésén, a különböző témák, módszerek és nézőpontok között létrejövő „dialógusban” is érvényesült.

A kutatócsoport összetétele és tevékenysége

Kutatócsoportunk eredetileg 7 főből állt, életkörülményeik megváltozása miatt azonban két kollégánk (Balogh Sára és Parragh Judit) nem tudott részt venni huzamosan a közös munkában. Kutatásainkat ennek következtében 2005-től öten (Böhm Gábor, K. Horváth Zsolt, Mester Tibor, Rosner Krisztina, N. Kovács Tímea) folytattuk. A személyi változások azonban alapvetően nem befolyásolták a projekt eredeti célkitűzéseinek elérhetőségét. A kutatók számának csökkenését ugyanis külsős kutatók bevonásával ellensúlyoztuk.

A támogatott időszakban kutatócsoportunk az egyes alprojekteken folytatott kutatómunka eredményeit különböző fórumokon és formákban prezentálta és kamatoztatta.

Konferenciák, workshopok

A frissen megalakult kutatócsoport a Pécsi Tudományegyetem és az OTKA támogatásával országos interdiszciplináris konferenciát szervezett 2004-ben (**Terek, képek és tér-képek: a modern város**. Pécs, 2007. május 7-8.). Ez a konferencia lehetőséget adott számunkra ahhoz, hogy a különböző tudományterületekről érkező magyar kutatók kérdésfeltevéseit és egyúttal a magyar városkutatás pillanatnyi helyzetét behatóbban megismerhessük. A konferencián elhangzott előadásokat tanulmánykötetben publikáltuk (**N. Kovács Tímea, Böhm Gábor, Mester Tibor (szerk.): Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban**. Budapest, Kijárat, 2005. Recenzió: *Élet és Irodalom* 2005. 09. 30. és 2005. 11.18., *A Hét* 2005. június 21., *Tabula* 2006 8 (2)) Szintén e konferencia kapcsán jelent meg a *Jelenkor* folyóirat 2004. szeptemberi számában és a *Magyar Lettre Internationale* 2004-2005 téli számában egy-egy tematikus blokk a városiasságról.

A 2004-es város-konferencia folytatásaként rendeztük meg azt a nemzetközi workshopot, amelyet a Lipcsei Egyetem Közép-Kelet-Európai Társadalomtudományi Kutatóintézetével (GWZO) közösen szerveztünk 2007-ben (**Die Halb-Vergangenheit und ihre Gegenwart. Umdeutungen der sozialistischen Moderne in Ostmitteleuropa / A jelenbe nyúló félmúlt. A szocialista modernitás átértelmezései Közép-Kelet-Európában.** Pécs, 2007. október 18-19. Programját és leírását lásd alább). A workshopon elhangzott előadások egy német-angol nyelvű tanulmánykötet alapját képezik, amely a GWZO támogatásával 2009-ben fog megjelenni a Böhlau Verlagnál (munkacím: Die Halb-Vergangenheit und ihre Gegenwart. Umdeutungen der sozialistischen Moderne. Szerk. N. Kovács Tímea).

Kiállítások

A 2004-es konferencia egyik kísérőrendezvénye volt a **Város/Víziók** című kiállítás, amelyet a Budapesti Mesteregylet Mesteriskolával és a pécsi Jelenkor folyóirattal közösen hoztunk létre. (Művészetek Háza, Pécs, 2004. május 8- június 8. Leírását lásd a mellékletben.)

A pécsi Uránvárosban 2006-ban folytatott terepmunka eredményeire alapozva, a pécsi Lenau Házzal és a Robert Bosch Alapítvánnyal együttműködve született meg a **Lakosok/Lakások** kiállítás. A tárlat 8 uránvárosi lakos élettörténetét mutatta be 8 kelet-berlini, a Karl-Marx-Allee-n élő lakos életút-elbeszéléseivel együtt. (Pécsi Hattyúház Kortárs Művészeti Kiállítóterem, 2007. március 8 – április 9. Leírását lásd a mellékletben.) A kiállítás anyaga 2008. április 2-től látható lesz a budapesti N&N galériában, majd előreláthatólag még ebben az évben a berlini Collegium Hungaricumban is.

Ez utóbbi kiállítás anyagát kibővítve jelentettük meg magyarul és németül **A legmodernebb lakótelep: a pécsi Uránváros** címet viselő kötetben (Szerk.: Axel Halling, N. Kovács Tímea, Lidia Tirri, Lidia Tirri fotóival. Budapest, Kijárat Kiadó, 2008.) A kötet előszavát lásd a mellékletben.

Előadássorozat

2006 februárjában a Pécsi Tudományegyetemen előadássorozatot szerveztünk részint a kutatócsoport tagjainak, részint meghívott előadóknak a részvételével. A „Modernitás laboratóriumai: gyárak és lakótelepek” címet viselő, egyetemi hallgatók számára meghirdetett kurzus szolgáltatta annak a tanulmánykötetnek a kiinduló anyagát, amely a szocializmus időszakának városi kultúráját, városépítészetét veszi szemügyre konkrét városok és városi életvilágok elemzésével. A 9 tanulmányt tartalmazó kötet a **Lakótelepek – a modernitás laboratóriumai** címet viseli (szerk. N. Kovács Tímea, Budapest, Kijárat Kiadó, 2008, tartalomjegyzékét lásd alább).

Az egyes alprojektekben végzett munka bemutatása

Böhm Gábor: Önéletrajzi emlékezet és narráció

Kutatási tervemben az interdiszciplináris emlékezetkutatás nemzetközi szakirodalmára támaszkodva azt a feladatot tűztem maga elé, hogy a magyar irodalmi hagyományban, azon belül is a prózai szövegekben megvizsgáljam az emlékezés és az emlékezet szövegteremtő alakzatait, majd az értelmezések tapasztalatai nyomán olyan, Pécs városához kapcsolódó memoárokat vizsgáljak, melyek lehetőséget nyújthatnak az emlékirodalom néhány aspektusának vizsgálatára.

A kutatás keretében összeállítottam az emlékezetkutatás hazai és nemzetközi szakirodalmának bibliográfiáját, könyvtári és levéltári adatok alapján megkezdtem egy folyamatosan bővítendő

adatbázis létrehozását, amely Pécs városához kapcsolható memoárokkal kapcsolatos adatokat tartalmaz.

Az emlékezet kutatás szakirodalmának feldolgozásával szerzett elméleti és módszertani következtetéseket több tudományos konferencián (Narratív én-konstrukció(k) Nádas Péter *Emlékiratok könyve* c. regényében. Elhangzott. „Én-teritörök” c. tudományos konferencia. Pécs, Művészetek Háza, 2004. december 2-3.; Narratív önkonstitúció és emlékezeti sémák az *Emlékiratok könyvében*. Elhangzott. „Írott és olvasott identitás. Az önéletrajz referenciális kontextusai.” C. konferencia. Pécs, Művészetek Háza, 2005. december 1-2; Emlékezés és történelem Nádas Péter *Emlékiratok könyve* című regényében. Elhangzott: 56 irodalmi tudományos műhelykonferencia. Pécs, PTE-Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék, 2006. november 12.), illetve publikációkban kamatoztattam: (Autobio(porno)gráfia. Gondolatkísérlet Kemenes Géfin László *Fehérlőfia nyolcása (hardcore szerelem cirkusz)* c. kötete kapcsán. In: *Írott és olvasott identitás: önéletrajzi műfajok a magyar irodalomban*. L'Harmattan, Budapest, 2008. (Megjelenés alatt.); „Az ember élete kiteljesedik”— Szélgjegyzetek Kassák Lajos *Egy ember élete* című életregényének értelmezéséhez az önéletírás-kutatás újabb eredményei tükrében. In: Jankovits László, et al.: *Dobrij velikany: Tanulmányok Hetesi István tiszteletére*. PTE, Pécs, 2007. 23-31.)

K. Horváth Zsolt: A pécsi „magasház”. Egy lakóegység társadalomtörténete, 1978-1990

Az OTKA kutatási projekt keretében, az 1978-ban átadott pécsi 25 emeletes toronyház, közkeletű nevén „magasház” komplex feldolgozására, a ház kialakulásával, történetével, s természetesen lakóinak személyes történeteivel kapcsolatos dokumentumok összegyűjtésével, elkészítésével, majd feldolgozásával foglalkozott. A választás több okból esett erre az épületre: egyrészt a magyarországi lakótelep-építéseknek abban a fázisában készült, amikor nem csak olcsó, nagy mennyiségű lakást kívántak már építeni, mint a klasszikus korszakban, hanem a hivatalos diskurzus hangsúlyt fektetett a minőségre is. A „minőség” fogalma itt mind a ház méretét (25 emelet), mind a ház komplexitását (nemcsak lakások, de orvosi rendelő, közösségi tér, posta, állandó kapuügyelet, a ház közvetlen közelében ABC-áruház, étterem található), mind technológiai kivitelezését illetően (feszített vázas, ún. IBS–technológia) megjelenik. A ház legfelső lakásaiban azonban 1989 tavaszán beázásokat tapasztaltak, s az ezt követő technikai, statikai felmérések épp az ún. feszített váz lényegét jelentő ún. feszítőpázmák jelentős korrózióját állapították meg, melynek következtében a házat életveszélyessé nyilvánították a szakhatóságok, és három hónapos határidővel kötelezték az akkori városi tanácsot, hogy a lakókat költöztessék ki. Ez a rendszerváltás folyamatában történt kiköltözés nemcsak a helyi, de az országos médiában is nagy port kavart, bizonyos értelemben szimbolikus történetévé vált az államszocializmus ún. nagyberuházásainak kudarcának. A ház története, mind a „diadalmas” megépítést, mind a kiköltöztetést tekintve tehát nem nélkülözi az ideológiai olvasatot sem.

Ennek a Magasházzal kapcsolatos archívumnak az összeállítása több diszciplína kutatási, módszertani technikájának ötvözését igényelte, amennyiben a ház építéstörténetével kapcsolatos források jórészt a Baranya Megyei Levéltár őrizetében lévő dokumentumok feltárását jelentette (a munka történeti része), míg az interjúk elkészítése és a ház belső szerkezetének, lakásainak elosztását, ill. jelenlegi állapotának felmérése az antropológiai és a társadalomtörténeti szemléletmód ötvözését igényelte.

Az OTKA–alprojektbe a Pécsi Tudományegyetem kommunikáció- és médiatudományi tanszékén, két szemeszteren keresztül kurzust hirdettem meg „Magasház: egy lakóegység társadalomtörténete” címmel, melynek célja épp e gazdag és sokrétű dokumentációs anyag összeállítása volt. A kutatásba bevont hallgatókkal mintegy 30 db, ún. félig strukturált interjú készült. Azért e kérdezési módszer mellett döntöttem, mert ez magában foglalja a kérdőív

előnyeit, vagyis egy előre elkészített kutatási struktúrára, elképzelésre épül rá, ám annak hátrányait (a rövid, sablonos válaszok) kiküszöböli, amennyiben nem igen/nem feleletválasztós, hanem narratív természetű. Ez a narratív természetű válaszlehetőség lehetőséget adott a megkérdezett egykori lakóknak, hogy az egységesített kérdésekre sajátos, „személyes” választ adjanak. Ez annál is inkább fontos volt a kutatás számára, mert ezekkel az interjúkkal éppen azt a „lakótelepi” élménykört, belakott életvilágot szerettük volna megragadni, amely a klasszikus történeti-szociológiai munkákból gyakran kimarad. A félig strukturált interjú ugyanakkor, szemben a teljesen narratív interjúval, teret nyit – ha nem is az összehasonlításnak, de – az így elmesélt élményanyagok „keresztezésének”; ezt a francia társadalomtörténetben *histoire croisée*-nak nevezik. E módszer lehetőséget teremt arra, hogy a primer értelemben összehasonlításra alkalmatlan, merthogy egyedi, szubjektív tapasztalatokat mégis kimozdítsuk a módszertani individualizmus keretei közül, s megpróbáljuk „kijátszani” egymás ellen a narratív adatokat, közléseket. Végig szem előtt tartotta a kutatás, hogy a megkérdezetteket strukturálja életkor, nem, iskolázottság és a házban elfoglalt helyük alapján (hanyadik emelet, a lakás mérete, fekvése). Ez alapján világosan a következő kép rajzolódott ki: a ház húsz emeletén találhatóak ún. tanácsi lakások (a földszinttől a harmadik emeletig ún. szociális, kiszolgáló intézményeket költöztettek, melyekre a későbbiekben még visszatérünk), ebből 19 emelet két lakástípust (1 szobás, ill. 1,5 szobás) váltogat, míg a 24. szint panorámaablakos, méretükben mintegy 50%-kal nagyobb lakásokat építettek. (A szobaszám azonban itt sem haladja meg a kettőt.) A ház lakóival készült interjúkból az tűnik ki, hogy a 24. emelet a lakóegységen belüli „elit”: ide kerültek a városban ismert színészek, illetve művészek, akik mind ismertségükben, mind életvitelükben jelentősen elkülönöztek a ház „átlagemberei”-től. Az interjúk ugyanakkor nem tanúskodnak sem ellenségeskedésről, sem irigységről, sőt, úgy tetszik, a ház lakói büszkék voltak az elit jelenlétére a házban, mintha ezzel a mások szemében a saját presztízsüket is emelnék.

Az interjúk elkészítésének szintén célja volt az, hogy megpróbáljuk rekonstruálni azokat a korabeli beszédmódokat, amelyek a Magasház építésének idején mind a hivatalos nyilvánosságot, mind a személyes életvilágot jellemezték. Korántsem meglepő, hogy a felülről irányított nyilvánosságot, vagyis a hivatalos sajtót – melynek beszédmódját a *Dunántúli Napló* cikkei alapján tártuk fel – a „diadalmas beszédmód” jellemezte; főleg 1977-től, vagyis az építkezés kezdetétől időről-időre visszatértek a magasház témájára, számtalan fényképpel illusztrált közlemény jelent meg. Ugyanakkor az is hozzátartozik a szocializmus utolsó évtizedének történetéhez, ahogyan az évek előre haladtával egyre több kritikus, az épületet bíráló cikk megjelenik a lapban; egy ízben például a jól ismert katasztrófafilm mintájára „pokoli toronyként” aposztrofálják, mert a ház tűzvédelmi szabályozása nem volt megfelelő. Szintén jellegzetes, hogy a ház beköltözése lokális médiaeseménnyé vált: a magasház közvetlen közelében lévő Szliven étteremben ismerkedési estet rendeztek az új lakóknak, melyből később rádióműsor készült *Egy fedél alatt* címmel. A hetvenes évek médialogikáját ismerve, ezt leginkább a ház különlegességének, kiválasztottságának szólt, melyet egyébként később a lakókkal készített interjúk is alátámasztottak. A társadalmi presztízs jelenként értékelték azt, hogy ők lakói lehettek a Magasháznak, s számtalan interjú kitért arra, hogy a vendégségbe érkezők szinte „irigykedtek” az ott lakókra. Ezen érdemben a rendszerváltás beszédmódváltása, illetve a lakótelepek rohamosan csökkenő megbecsültsége sem változtatott; a megkérdezettek túlnyomó többsége egyértelmű igennel felelt arra a kérdésre, hogy egy komplex felújítás után visszaköltözne-e a Magasházba. A Magasház máig megoldatlan újrafelhasználása ugyanakkor bájos legendáriumot, sajátos folklórt alakított ki a ház körül, melyben a privatizációs „összeesküvés-elmélettől” a pokoli torony metaforájáig számtalan elbeszélés alakult ki Pécs lokális emlékezetében.

Mester Tibor: Pécsi lakosok mentális térképei

Az OTKA kutatás keretében kiértékelésre került a 2003-ban folytatott vizsgálat anyaga, melynek legfontosabb eredményeiről konferencia és egyetemi előadásokat tartottam, illetve esettanulmányt publikáltam (N. Kovács – Böhm – Mester szerk. 2005). A kutatás módszertani tapasztalatait egy módszertani segédkönyv (Kovács Éva szerk. 2007) mentális térképezésről szóló alfejezete tartalmazza. 2007-ben egy kutatószeminárium formájában újabb adatfelvételre került sor, az adatgyűjtés során újabb 120 interjú készült el 2007 őszéig, melyek feldolgozása még folyamatban van, az eredmények első publikációja 2008 második felében várható. A kutatás a korábbi, már publikált vizsgálatnál némileg eltérő metodikát alkalmazott, az interjúalanyok városrészenkénti eloszlása egyenletesebb volt, az eredmények tekintetében azonban nem tapasztaltunk számottevő eltérést a két vizsgálat között.

A kutatási eredmények felhasználása:

- Az elkészült anyagok felhasználhatók az egyetemi oktatásban a kommunikáció, szociológiai, antropológia oktatásban (így a PTE BTK-n bevezetésre került Közösségtanulmány tantárgy tematikájának részeként), és további mentális térképkutatásokban.
- Az Európa Kulturális Fővárosa programhoz készülő szakértői tanulmányhoz kapcsolódóan elkészült a „Mentális térképezés és közterek” című összefoglaló, illetve részben ennek nyomán ajánlásokat fogalmaztunk meg a programmal kapcsolatban. A szakértői anyag átdolgozott formában 2008 második felében jelenik meg a Gondolat Kiadó gondozásában. (a tanulmányban természetesen feltüntetésre kerül a megvalósítást segítő pályázat adatai)
- A PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszéken jelenleg készülő közösségi térképezés oldal nagymértékben épít a korábban lefolytatott vizsgálatok eredményeire, így a térképszelvények kialakításakor és az egyes városrészek fontos pontjainak meghatározása során az empirikus kutatás során nyert adatokra támaszkodunk. Az oldal kialakítása előkészítő szakaszban van, nyilvános tesztje 2008 őszén kezdődik meg.
- A két mentális térképkutatás adatait egy készülő térinformatikai alkalmazás segítségével kívánjuk feldolgozni, melynek fejlesztéséhez jelenleg pályázati forrásokat keresünk. Az alkalmazás a hasonló megközelítést alkalmazó mentális térképezésre épülő vizsgálatok eredményei is feldolgozhatók lesznek. (A fejlesztésben együttműködő partnerünk az a pécsi Innoteq Kft. informatikai fejlesztő cég.)

Előadások

- „Pécsi lakosok mentális térképeinek vizsgálata” konferenciaelőadás „Terek képek és téképek: a modern város” konferencián, Pécs 2004. május 7-8.
- Egyetemi előadások a mentális térképezés témakörében: KOMN020209 Közösségkutatás - a kritikai terepmunka módszertana (2006/2007 ősz), BONB120200 A kommunikációkutatás útjai kurzusokon (2007/2008 ősz)

Tanulmányok, publikációk

„Pécsi városlakók kognitív térképei” In N. Kovács Tímea, Böhm Gábor és Mester Tibor (szerk.) *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Pécs: Kijárat. 2005, 69-81. (készült az F046430 számú kutatási projektje keretében)

Bálint Móni -Doboviczki Attila – Mester Tibor - Szabó Eszter Ágnes - Szijártó Zsolt - Szövényi Anikó - Zólyom Franciska: Háttér tanulmány az Európa Kulturális Fővárosa 5. számú kulcsprojektjéhez „A városi közterek és parkok rehabilitációja. Keretek, koncepciók, lehetőségek” (2006, kézirat 98 pp), (a közterek rehabilitációjával és a mentális térképezés tapasztalataival foglalkozó fejezetek, az anyagban szereplő fordítások válogatása, szerkesztése és lektorálása)

Mester Tibor (2007) „Mentális térképezés” In Kovács Éva (szerk.) *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Budapest: Néprajzi Múzeum – PTE BTK Kommunikációs Tanszék 296-316

N. Kovács Tímea: Utcák, terek, fények: az éjszakai város

Kutatásom középpontjában a különböző világítástechnikák elterjedése nyomán átalakuló modern városi terek, az időben is új körvonalakat felvevő modern városok, s az ún. „éjszakai város” jelensége állt. A városi világítás technikai fejlődése nyomán alapvetően megváltoztak a város határai, s velük a városi terek észlelésének, használatának módozatai is. A városlakók fokozatosan birtokba vették az éjszakai várost, s annak speciális tereit. A városi terek reprezentálásában újabb vizuális metaforák jelentek meg. A megvilágítás kijelölte ugyan az éjszakai város tereit, de ezek igazán akkor jöttek létre, amikor a fizikai értelemben vett „fények” és „árnyékok” különböző kulturális jelentéstartalmakat vettek föl, vagyis amikor a „valós” képek imaginárius, irodalmi képekkel vegyültek össze. Kutatásaim első fázisában elsősorban a modern éjszakai várossal kapcsolatos diskurzusokkal foglalkoztam, s a szórakozás és a fogyasztásnak a városi fényekkel párhuzamosan létrejövő világait elemeztem. Majd vizsgálataimat kiterjesztettem a szocializmus időszakának városi kultúrájára, többek között a szocialista konzum és a 70-es évektől kezdődő „neonosítási” program összefüggéseire. Kutatásaim eredményeit magyar és német nyelvű tanulmányokban publikáltam.

Rosner Krisztina: Város, nyári színház

Az utóbbi két évben a kutatási terv kitágításán dolgoztam: a pécsi vonatkozások helyett (amely az „első félidőben” volt jellemző) azt vizsgáltam, hogyan jelenik meg a (nyári) színház és a tér sajátos kapcsolata egyéb, leginkább külföldi színházi központokban. Ennek megfelelően a következő elméleti és gyakorlati kutatásokat végeztem: 2006-ban és 2007-ben részt vettem a Robert Wilson által vezetett Watermill Summer Program workshopjain (Long Island, NY, USA). Robert Wilson színházi tevékenysége jelen keretek között nem szorul bemutatásra. Az 1992-ben Robert Wilson által alapított Watermill Center olyan interdiszciplináris kutatóközpont, ahol a színház – építészet – természet állandó kölcsönhatásban van egymással. Wilson központja olyan egyedülálló struktúra, amely a Wilson-gyűjtemény kezelése mellett laboratóriumként is működik, ahol egyrészt a Wilson-előadások előkészítése folyik, másrészt ezzel párhuzamosan helyet biztosít egyéb kortárs színházi társulatoknak is (The South Wing, Collaboration Town, Elke Luyten, Meg Harper). A meghívott előadók (Richard Sennett, Bernice Johnson-Reagon, Wei Hai-Min) ugyancsak egyfajta kulturális diverzitást képviselnek. A Center tehát – Pavis kifejezését felhasználva – értelmezhető úgy is, mint művészi, szakmai, és főként kulturális *keresztveződés*. Az interkulturális aspektus egyrészt a definíciók mögött álló színházi tradíciók különbségeiben, másrészt a Center működésében érhető tetten: ahogyan a Wilson által – szándékosan a kulturális heterogenitás szempontja alapján – a programba meghívott színészek a közös munka során szembesülnek a „saját hagyomány” határaival és lehetőséget kapnak annak kitágítására. A Watermill Center léte (amely az interdiszciplinaritás mellett a kollaboratív szemléleten alapul) annál is inkább kihívja az értelmezést, mivel Wilsonra a szakirodalom

alapvetően mint az autonóm rendezői színház egyik fő képviselőjére tekint, akinél az egyéni víziók színpadi megvalósítása dominál.

2007 novemberében részt vettem a Kortárs Drámafesztivál keretében megrendezett nemzetközi színháztudományi workshopon, amely a kortárs színházelmélet vezető egyéniségének, Hans Thies Lehmann professzornak a vezetésével a posztdramatikus színház jellemző jegyeit vizsgálta a kortárs előadásokon keresztül. A posztdramatikus színház terminusának megalkotásakor Lehmann nemcsak a drámához, a szöveghez való viszonyt gondolja újra, hanem az előadás egyéb elemeit is vizsgálja, így például az előadás és annak terét is. A workshop számos új aspektussal gazdagította eddigi kutatásaimat. Az eddigi eredmények a készülő doktori disszertációm integráns részét képezik.

MELLÉKLETEK

**Die Halb-Vergangenheit und ihre Gegenwart.
Umdeutungen der sozialistischen Moderne in Ostmitteleuropa
The present of the recent past.
Reinterpretations of socialist modernism in East Central Europe
A jelenbe nyúló félmúlt.
A szocialista modernitás átértelmezései Közép-Kelet-Európában**

Workshop
2007. október 18-19.
Pécs

A szocializmus több mint 15 évvel a rendszerváltás után is jól látható módon jelen van: szinte kitörölhetetlenül beivódott a városi struktúrákba, a közép-kelet-európai térség építészeti arculatába: a szocializmus épületek, negyedek, utcák, sőt egész városok formájában tárgyiasult. Tagadhatatlan ugyanakkor, hogy számos változás történt: egykor fontos városalkotó elemek eltűntek, reprezentatív terek, sugárutak kiüresedtek, jelentésüket veszítették. Ideológiai és társadalmi szempontból fontos, reprezentatív szerepeket betöltő, centrálisan elhelyezkedő épületeket lebontottak, illetve átépítettek: gondoljunk a berlini Palast der Republikra, a varsói Tudomány és Kultúra Palotájára, vagy Ceausecu bukaresti palotájára. Miközben e terek, épületek átalakítása, lebontása a politikai ideológia, s vele egy társadalomkép lebontásának szimbolikus gesztusát jelzi, az új, a szocializmus utáni társadalom nem képes teljesen új városokat létrehozni, azokat legfeljebb igazítani, módosítani, „átírni” tudja. Azaz a mindennapi életnek a szocialista modernitás által kijelölt kereteit és az általa létrehozott városi tereket nem érték ilyen mérvű átalakítások. Az ipari negyedek, s velük a nagy lakótelepek itt maradtak, s nem egy kelet-európai város arculatát dominálják. A múlt nem ereszti el könnyen az embereket: sokan még mindig a szocializmus idején felépült negyedekben, épületekben élünk, életünket ezek a városi struktúrák keretezik.

A kelet-európai urbanitás e tipikusnak mondható épületeihez és tereihez számos narratíva társul. Ezek közé tartoznak a várostervezés elképzelései és koncepciói éppúgy, mint azok az elbeszélések és történetek, amelyek a film, az irodalom, vagy a populáris kultúra közegeiben keletkeztek, s ide sorolhatók a városlakók visszaemlékezései, élettörténetei is. E narratívák döntő módon befolyásolták – s befolyásolják napjainkig is – e sajátos városi terek észlelését, belakását és kisajátítását. A szövegekből épülő és újjáépülő város az (át)értelmezés és az emlékezés szimbolikus folyamatainak erejét és rugalmasságát tárja elénk. A szocializmus eltűnt ugyan, de „helyei” itt vannak, s ezek a helyek a felejtés és az emlékezés, a múlt és a jelen ütközőzónájába kerülve képek, történetek, jelentések előállítására sarkallnak bennünket.

A workshop célja a fentiek fényében a (poszt) és szocialista városképek és városkoncepciók, a városi terek megépülésének és elképzelésének, átépítésük és átértelmezésük elemzése.

Miképp nyúlik át a félmúlt a jelenbe? Hogyan bánik a posztszocialista város a szocialista modernitásnak a városképet meghatározó elemeivel? Miképp transzformálódnak az építészet és a várostervezés egykori koncepciói? Hogyan jelenik meg a szocialista modernitás kulturális világa a városlakók mindennapjaiban és a városi terekre vonatkozó mediális reprezentációkban?

18. Oktober / Október 18.

10.30 Begrüßung / Köszöntés Dr. Tibor Gonda Vizebürgermeister von Pécs

10.50 – 11.30 Eröffnungsvortrag / Opening lecture / Megnyitó előadás

Arnold Bartetzky: Wem gehört die Stadt? Auseinandersetzungen um Stadtbilder und Stadträume im postsozialistischen Mitteleuropa

12.00 – 13.30 Mittagspause / Lunch / Ebédszünet

Postsozialistische Stadtbilder / Postsocialists urban images / Posztszocialista városképek

13.30 – 13.50 Michaela Marek: Systemwandel in einer alten Stadt: Überlegungen zu Strategien sozialistischer und postsozialistischer Überformungen am Beispiel Prags

13.50 – 14.10 Marina Dmitrieva: „Contested terrain“ oder lieu de mémoire? Palast der Kultur und Wissenschaft / Palac kultury i nauki in Warschau

14.10 – 14.30 Cynthia Imogen Hammond: Renegade ornament and the image of the post-socialist city

14.30 – 15.00 Diskussion / Discussion / Vita

15.00 – 15.20 Kaffeepause / Coffee break / Kávészünet

Bauen an der sozialistischen Stadt / Construction of socialist urbanity / A szocialista város felépítése

15.20 – 15.40 Béla Kerékgyártó: Das Problem des Stadtzentrums in den 60er und 70er Jahren

15.40 – 16.00 Franciska Zólyom: Stadt ohne Zentrum

16.00 – 16.20 Paul Sigel: Von der Bühne der sozialistischen Gesellschaft zum People's Place: Transformationen urbaner Raumideen in Berlin-Mitte

16.20 – 16.50 Diskussion / Discussion / Vita

18.00 – 19.30 „Kié a város?“ („Wem gehört die Stadt?“ / „Whom belongs the city?“)

Nyilvános pódiumbeszélgetés / Öffentliche Podiumsdiskussion / Round table discussion

György Konrád, János Ladányi, Mátyás Hübner, Katalin Kovács

20.00 Gemeinsames Abendessen / Dinner / Vacsora

19. Oktober / Október 19.

Lebensmustern, Alltagswelten / Patterns of everyday life / Életminták, mindennapi kultúrák

10.00 – 10.20 Eszter Zsófia Tóth: Von Csorvás bis Békésmegyer: Leben in den Neubausiedlungen. Sozial- und Erfahrungsgeschichte von Akkordarbeiterinnen während der sozialistischen Periode

10.20 – 10.40 Zsófia Frazon: Die Seifenschale und der Druckknopf: Kleine Objekte mit komplexen Geschichten

10.40 – 11.00 Tímea Kovács: „Ungarns modernste Plattenbausiedlung“, oder wie entsteht eine Großstadt in den 60er Jahren?

11.00 – 11.20 Máté Tamáska: Stadtarchitektur, Segregation und Sicherheitsgefühl – am Beispiel von Szeged

11.20 – 11.50 Diskussion / Discussion / Vita

12.00 – 13.30 Mittagspause / Lunch / Ebédszünet

Stadt und Kunst / City and Art / Város és művészet

13.30 – 13.50 Alfrun Kliems: Die Stadt als Clip. Poetik des postsozialistischen Kinos

13.50 – 14.10 Lidia Tirri: Sozialistische Vorzeigeprojekte in Berlin aus der Perspektive ihrer Bewohner: Berichte aus der ehemaligen Stalinallee und der Allee der Kosmonauten

14.10 – 15.10 Zsolt Keserue/Ágnes Dénes/Levente Polyák: Round-off

15.10 – 15.40 Diskussion / Discussion / Vita

15.40 – 16.00 Kaffeepause / Coffee break / Kávészünet

16.00 – 17.00 Abschlussdiskussion / Closing discussion / Záróvita

Város/Víziók: Pécsi ideáltervek Kiállítás

A Jelenkor 2001. szeptemberi számának műmelléklete V. Majerszky Róbert pécsi festő fantáziarajzait közli. A szerző a "veduta" klasszikus műfaját felelevenítve vetette papírra vízióit "Nagy-Pécsről", szülővárosának "égi másáról". Ez a sorozat adta a konferencia kísérőprogramjaként megrendezendő kiállítás ötletét. Úgy gondoltuk, hogy mivel a tanácskozás a "szimbolikusan megalkotott" városra helyezi a hangsúlyt, a kiállítás alkalmat adhatna nemcsak a V. Majerszky-anyag bemutatására, hanem a téma és a műfaj -- a városról alkotott vízió, illetve az építészeti fantáziarajz -- aktualizálására, felelevenítésére is.

A város-víziók, az utópisztikus városok ábrázolásának különféle típusai a reneszánsztól kezdve folyamatosan jelen vannak a művészet történetében. E víziók egyik típusa konkrét társadalmi utópiához kötődik: Leonardo vagy Le Corbusier többé-kevésbé következetesen végiggondolt tervet készítenek az "ideális városról". A másik típus a festészet és a fikció felől közelít az építészet és a város témájához, mindenképp festői ambíciói vannak, témaként kezelve az architektúrát. Az építészeti fantáziarajz vagy ideálterv a 18. században élte virágkorát; példaként mindenképp Piranesi munkáit kell említenünk, de a "forradalmi", más néven "látomásos" építészek, Boullée, Lequeu és Ledoux fiktív terveit is ide sorolhatjuk. Az ő kései utódjuknak tekinthetjük a pécsi festőt is, aki bár látszólag egy konkrét városból indul ki, annak egzisztenciális és kulturális kereteit rendre áttöri, s a "realitásokkal" mit sem törődve újraírja történetét. Mintha minden festménye egy-egy "Mi lenne, ha..." kezdetű mese volna: mi lenne, ha Pécs nem kisváros, hanem metropolisz lenne; mi lenne, ha nem a periférián, hanem a centrumban helyezkedne el -- mondjuk, ha kultúrája az itáliai hagyományban gyökerezne; mi volna, ha léptékére a monumentális lenne jellemző, mi lenne, ha lenne tengere, stb.

Elképzelésünk szerint a kiállításon mindkét irány helyet kapna: a konkrét, terv-szerű elképzelések éppúgy, mint a vegytiszta fikciót megjelenítő, expresszív, a város azonosítható elemeit kvázi "nyersanyagként" használó, a város szubsztanciáját, karakterét átfogalmazó grafikák. A "konkrét-elvont", illetve a "reális-fiktív" dichotómiákat természetesen nem tekintjük abszolútnak, csak egy lehetséges kiindulópontnak a sok közül. Ettől eltérő megközelítést kínál a konferencia programjának egyik mondata: "Lehet-e a magyar városépítészetben 'nagy narratívákról' illetve 'alternatív történetekről' beszélni?"

Pécs esetében ez a kérdés igen termékenynek bizonyulhat, mivel a város legnagyobb gondját, amely építészetében is szemléletesen tükröződik, az identitásválság jelenti. Relatív nagy várossá válásának története, jóllehet a folyamat a két világháború között vette kezdetét, alapvetően mégis a szocializmus korszakához kötődik; identitása és gazdasági ereje ekkor mindenképp a bányászathoz kötődött. A rendszerváltás után ezek az alapok megszűntek; ekkor lépett az első helyre az egyetlen kitörési pontot jelentő kultúra, illetve idegenforgalom, a "Pécs, a kultúra vidéki fellegvára" mítosz, újabban pedig a "Pécs, a mediterrán hangulatok városa" jelmondat.

A folyamat kétarcú: egyrészt érthető a törekvés a város körvonalazható és eladható arculatának megtervezésére, másrészt azonban azzal fenyeget, hogy "árúvédjegyként" valami olyasmit sulykol, ami megfosztja a várost sokszínűségétől, attól, hogy párhuzamosan létező "alternatív történetekből" áll össze, és egyetlen nagy narratíva -- sem a török, sem a német, sem a balkáni, sem a mediterrán -- sem fejezi ki önmagában a lényegét, nem emelhető a többi, sokszor egészen szubtilis karakterjegy fölé. A kiállítás éppen e "kis elbeszélések" megfogalmazásáért, kibontásáért, továbbépítéséért tehet sokat.

Lakások / lakosok

Élettörténetek a pécsi Uránvárosból és a berlini Karl-Marx-Allee-ről (kiállítás)

A „Stalinallee – Sztálin sugárút” a szocialista Kelet-Berlin nagy presztízsjelöltje volt.

Az egykori Sztálin, ma Karl-Marx-Allee-nak nevezett sugárút mentén 14 igazán díszes épület található. Ezek az 1950-es évek elején nőtték ki „Friedrichshain” munkásnegyedének második világháborús romjaiból. Ott az épületállomány csaknem 70%-a megsemmisült, s nagy volt a lakásínség. A Sztálin sugárút lakásai az átlag embereknek polgári kényelmet kínáltak, olyat, amelyet maguknak soha sem tudtak volna biztosítani. Csempézett fürdőszoba, parkettázott helyiségek, központi fűtés, személedobó akna, lift - messze felülmúlva az átlagos bérkaszárnnyak

színvonalát.

Nemes anyagok, gazdag ornamentális díszek borították e lakópalotákat – a moszkvai előképeknek megfelelően. A meissenai kerámiából készült világos csempehomlokzatok tovább erősítették a klasszicista építészet játékos hatását: a házak akár a díszes torták, mintha cukrászmesterek készítették volna őket.

Néhány évvel később Pécsen is megkezdődött egy új, szocialista eszmények szerinti városrész építése. Neve Újmecekalja lett, amelyet később a máig használatos „Uránváros” elnevezés váltott föl. A városrész névadója a szovjet kezdeményezésre megnyitott uránbánya, amely a több ezres, az ország különböző részeiből idesereglett munkásságnak 1955-től kezdett el lakásokat és később megfelelő városi infrastruktúrát építtetni. A paneles építési technika bevezetése 1960-tól egy nagy kiterjedésű városrész felépítéséhez vezetett, amely nem csak az uránbánya alkalmazottainak biztosított korszerű lakásokat. Az általános lakáshiány idején sok más család is jutott itt fedélhez, s élvezhette a modern, világos és jól fűthető lakások kényelmét. Az uránbánya bezárásáig mégis a bányavállalat maradt a városrész legfontosabb intézménye, amely alkalmazottainak nem csak munkát és lakásokat kínált, hanem továbbképzéseket és szabadidős programokat is.

A kiállítás, amely a pécsi és a berlini lakótelep első lakóival készült interjúkon alapszik, magukat a városlakókat, az ő tapasztalataikat és életútjukat szeretné bemutatni fotók kíséretében. Ily módon nagyon személyes bepillantást nyújtva a két városrész történelmébe, melyek változatos múltja a széles nyilvánosság számára máig ismeretlen maradt.

A legmodernebb lakótelep
Élettörténetek a pécsi Uránvárosból
(Szerk. Axel Halling, Tímea N. Kovács, Lidia Tirri)

Tartalomjegyzék

N. Kovács Tímea, Axel Halling: Előszó

N. Kovács Tímea: Magyarország legmodernebb lakótelepe: Pécs-Uránváros

Dénesi Ödön: A gondviselés mellém állt

Az első házak

Bakó Józsefné: Jaj, de gyönyörű volt itt minden!

Sárosi János: Gyerekként nagyon jó volt itt lakni

Horváth Endréné: Olyan modernnek érezte az ember az életét

Bicsár József és felesége: Az elején titkolták, hogy urán

A hétemeletesek

Bokor János és felesége: Szép és veszélyes!

Georgiou Márta: Bárhova mész, idegennek érzed magad

Tukora Györgyné: Még mindig presztízsnak számít itt lakni

Id. Várnagy Ferenc: Ezek mind öngyilkosjelöltek?!

Solymossy Béláné: Egy jól sikerült lakótelep“

Ifj. Várnagy Ferenc: Én lettem a sztár

Horváth Jenőné: Az új divatot, a tvisztet akarom látni!

Zafirisz Szula: Mi nem bírtuk a sznobokat

A panelek

Varga Antalné: Még központi fűtés sem volt

Kollár Stanko és Kollárné Aladžić Magdolna: „Akkor most, mikor volt jobb?“

Ács József és Ácsné dr. Császár Piroska: Végre fedél volt a fejünk felett

Faltis Róbert: Mára az Uránváros egy elfektető lett

A magasház

Horváth Kálmánné: Te még nem voltál konyhában?!

Jegyzetek

Impresszum

Előszó

A görög történetíró, Thuküdidész arra a kérdésre, hogy milyen legyen egy város, azt válaszolta: „Andres gar polis“, az emberek a város. Eszerint az „egyszerű“ elv szerint szerveződik ez a könyv is, amely egy pécsi lakótelepről, az ottani lakásokról, és a bennük lakók élettörténetéről szól.

A könyv létrejöttét megelőzte az a kiállítás, amely 2007 tavaszán volt látható a pécsi *HattyúHáz Kortárs Művészeti Kiállítóteremben*. A *Lakások, lakosok – Wohnungen und Bewohner* címet viselő tárlaton nyolc pécsi nő és férfi élettörténetét mutattuk be nyolc kelet-berlini élettörténettel közösen. Ylva Queisser szociológus és Lidia Tirri fotográfus a berlini Karl-Marx-Allee egykori, első lakosait 2002-ben keresték meg. Interjúkat készítettek velük, dokumentálták a beszélgetőpartnerek lakásait, hogy bemutassák a privát életutakat, az azokat keretező személyes tárgyakat és velük talán az egykori hétköznapiakat is. Az összegyűjtött anyagból 2003. január 7-én kiállítás nyílt Berlinben – éppen 50 évvel azután, hogy az első lakók birtokba vehették Kelet-Berlin egyik legreprezentatívabb sugárútját.

Szinte majdnem ugyanennyi, azaz 50 év távlatából pillantottunk vissza a pécsi Uránváros történetére is. Az 1956-tól 1974-ig megépült lakótelep lakosaival 2006 őszén készültek az első interjúk. Az előbb „Nyugati városrész“, majd „Újmecsekfalja“ névre keresztelt Uránváros a 60-as évek egyik legmodernebb magyarországi lakótelepének számított, az ide beköltözők legalább annyira kivételezettnek érezhették magukat, mint a Karl-Marx-Allee-ra költöző keletnémet munkások.

A pécsi kiállítás bemutatta, hogy az Uránvárost és a berlini Karl-Marx-Allee-t sok minden elválasztja egymástól. Más a házak, a lakások léptéke, annak ellenére, hogy a tervezőket, az építészeket mindkét helyen ugyanaz az alapvető eszme mozgatta: modern, színvonalas életkereteket teremteni az odaköltöző munkásság számára. A Karl-Marx-Allee mozgatórugója a reprezentativitás, a szocialista realizmus pompázatosága, az Uránváros inkább a kertvárosok filozófiáját idézi: kisebb, zezugosabb, meghittebb.

A különbségek ellenére láthatóvá vált azonban az a közös keret is, amelyet a szocializmus, annak ideológiája, az abban létrejövő modern életminták alkotnak. Ezekről a kérdésekről számtalan történeti munka született már. Minket azonban nem a nagy történeti, politikai események érdekeltek, hanem az, miként emlékeznek vissza a leghitelesebb tanúk, a lakosok a sugárút, vagy a lakótelep történetének kezdeteire – hogyan fonódik össze személyes élettörténetük a városrész történetével. Ez az érdeklődésünk vezetett oda, hogy a pécsi kiállítás anyagát – a berlinihez hasonlóan – kibővítve, s a projekt előzményeire való tekintettel kétnyelvű könyv formájában is hozzáférhetővé tegyük. S vele láthatóvá tegyünk egy darabka történelmet, sorsokat, életutakat: városlakókat. Mert ők voltak és még mindig ők „A város”.

Lakótelepek – a modernitás laboratóriumai (Szerk. N. Kovács Tímea)

Tartalomjegyzék

N. Kovács Tímea: Lakótelepek – a modernitás laboratóriumai. Bevezetés

Kerékyártó Béla: „*a lehető legtöbb ember lehető legnagyobb fokú boldogsága*”? A lakótelep építészeti és városépítészeti eszméinek és modelljeinek kifermálódása az 1920-as években

Havasréti József: „*Leforgathatnál ott egy régi amerikai filmet...*” A nagykanizsai MAORT-lakótelep

Frazon Zsófia: Urbán álm, urbán valóság – a panel falak etnográfiai megközelítése

N. Kovács Tímea: „*Új-Mecsekalján már fénycsöves világítás ragyog.*” Modernitás-metaforák és urbánus életvilágok: Pécs-Uránváros

Horváth Sándor: A lakótelepek népe és a bűn metaforái: a Mária Valériától a csövesekig

Tóth Eszter Zsófia: „*Az volt a jelszó, hogy hány cukorral kéri a feketét. A gyeses csajok csinálták.*” A gyesen lévő nők mindennapjai a lakótelepeken az 1980-as években

Varga Balázs: Emberek a városban. Sztálinváros építésének mítosza a *Kiskrajcár* című filmben

Gelencsér Gábor: Panelkapcsolatok. A lakótelep-motívum a magyar filmben

Niedermüller Péter: A modern város metamorfózisai